

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΥΒΡΕΩΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1. Τὸ ἐνδεχόμενο τῆς *ὑβρεως* στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένο μὲ τὴν κοσμοκεντρικὴ ἐπιλογὴ. Στὴν ἀρχὴ ἦταν τὸ χάος¹. Ἐν προ-γλωσσικό, προ-σημασιακὸ ὄντολογικὸ μηδέν πού μορφοποιήθηκε σὲ εἶναι μὲ τὴν ἐπενέργεια τοῦ λόγου. Τὸ μηδέν καὶ τὸ εἶναι ἐγγράφονται ἔτσι ὡς ἰσοδύναμες ὑπαρκτικὲς δυνατότητες ἢ τουλάχιστον ὡς ἀναγκαῖοι ὅροι ὑπαρκτικῆς ἰσορροπίας, ἀναδυόμενα καὶ ἀποκλειόμενα ἀμοιβαῖα. Ὁ λόγος δὲν θανατώνει τὸ μηδέν, τὸ ἐπενδύει ἀπλῶς μὲ σημασία, καὶ ἡ ἀκύρωση τοῦ λόγου συνεπάγεται τὴν ἐπαναφορὰ τοῦ εἶναι σὲ ὑπαρκτικὴ ἀλογία.

Οἱ Ἕλληνες ὀνομάζουν εἶναι αὐτὸ πού μετέχει στὴν οὐσία², δηλαδὴ σὲ μιὰ ἀφετηριακὴ-πρωταρχικὴ ἐνότητα τῶν κατηγορημάτων κάθε ὄντος³. Ἡ οὐσία προϋποτίθεται τῆς κάθε ἐπιμέρους φανέρωσης τοῦ ὄντος (τὰ ὄντα μποροῦν νὰ ὑπάρξουν καὶ νὰ γνωσθοῦν μόνο ὡς-πρὸς-τὴν-οὐσία τους⁴) καὶ ἡ ἴδια μπορεῖ νὰ ὑπάρξει μόνο ὡς λογικότητα⁵, αἰσθητοποιημένη ὡς μορφὴ⁶. Ἡ ἀλογία ὡς τρόπος ὑπαρξης τῆς οὐσίας μεταφράζεται σὲ ἀκοσμία καὶ διάλυση, σὲ ἀναίρεσή της. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ὅμως πού ἡ λογικότητα εἶναι προεγγεγραμμένη στὴν οὐσία κάθε ὄντος⁷, σημαίνει ὅτι κάθε ὄν διαθέτει ἓνα περιθώριο ἐλευθερίας πού ἐξαντλεῖται στὴν φυσικὴ προαίρεση καὶ δὲν φτάνει ἕως τῆ βούληση⁸. Μὲ ἄλλα λόγια, κάθε ὄν πού προκαθορίζεται

1. Πβ. «Ἦτοι μὲν πρῶτιστα Χάος γένητ'»: ΗΣΙΟΔΟΥ, *Θεογονία* 116.

2. «Ὅτι γε αὐτὸ τῆς οὐσίας μετέχον «ἔστιν» φασίμεν»: ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Κρατύλος*, 401 c 6-7.

3. Τὸ ὄν «λέγεται πολλαχῶς» (ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Μετά τὰ φυσικά*, Γ, 2, 1003 a 33 - 34), ἀλλὰ «ἅπαν πρὸς μίαν ἀρχὴν» (ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *αὐτ.*, Γ, 2, 1003 b 5-10).

4. «Ἡ πρώτη φύσις καὶ κυρίως λεγομένη ἐστὶ ἡ οὐσία ἢ τῶν ἐχόντων ἀρχὴν κινήσεως ἐν αὐτοῖς ἢ αὐτά»: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *αὐτ.*, Δ, 4, 1015 a 14. Ἡ οὐσία ὀνομάζεται ἐπίσης φύσις. Καὶ οἱ δύο ὅροι ἐπισημαίνουν ὅτι τὸ εἶναι τῶν ὄντων δὲν ἐξαντλεῖται στὴν ιδιότητα τῆς ὑπαρξης, δὲν ἀποτελεῖ κάτι τετελεσμένο, ἀλλὰ συνιστᾷ μετοχὴ σὲ ἓνα δυναμικὰ ἐνεργούμενο πῶς.

5. «Οὐσία ἢ κατὰ λόγον»: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *αὐτ.*, Ζ, 10, 1035 b 16.

6. «Τὸ αἷτιον τῆς ὕλης τὸ εἶδος ἐστὶ, τοῦτο δ' ἡ οὐσία»: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *αὐτ.*, Ζ, 17, 1041 b 8.

7. Πβ. ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ, *ἀπ.* 1 (D.-K.¹⁴, I 150, 3-4): «τοῦ δὲ λόγου ἐόντος αἰεί».

8. Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ἐπιχειρεῖ τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὴ βούληση καὶ τὴν προαίρεση. Ἡ πρώτη ἀποτελεῖ γιὰ τὸν ἄνθρωπο τὴ μοναδικὴ ὑπαρκτικὴ δυνατότητα, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν προαίρεση πού ὀρίζεται ὡς μιὰ ἠθικὴ κατηγορία, ἡ ὁποία προσδίδει στίς πράξεις ἐνός ἐμφορονος ὄντος τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς προεπιλογῆς. Πβ. *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, Γ, 4, 1111 β 23-26: «προαίρεσις μὲν γάρ οὐκ ἐστὶν τῶν ἀδυνάτων, καὶ εἴ τις φαίη προαιρεῖσθαι, δοκοίη ἂν ἡλίθιος εἶναι· βούλησις δ' ἐστὶν τῶν ἀδυνάτων, οἷον ἀθανασίας».

από τὸν βαθμὸ μετοχῆς του στὴν οὐσία του, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐπιδιώκει (εἶναι ἀναγκασμένο, δὲν ἐπιλέγει νὰ ἐπιδιώκει) τὴν ὑπαρκτικὴ φανέρωση ποὺ προτυπώνεται σὲ ἐκείνη τὴ λογικὴ σύσταση, δηλαδή τὴν ἐμφάνειά του ὡς εἶναι καὶ ὄχι ὡς μὴδέν.

Ἡ βούληση θὰ ἀπαιτοῦσε ριζικὴ ἀναδιάταξη τῆς δράσης, προσωπικὴ παρέμβαση στὸν χῶρο ἐκτύλιξης τοῦ νοήματος καὶ γιὰ κάτι τέτοιο θὰ ἦταν ἱκανὸ μόνο ἓνα ὑποκείμενο ἀδέσμευτο ἀπὸ λογικὸ ἢ ἄλλο οὐσιακὸ προκαθορισμό. Μὲ ἄλλα λόγια, ἓνα διακριτὸ ὑποκείμενο⁹ ποὺ θὰ εἶχε ὑπερβεῖ μὲ τὴ δική του ἔλλογη δράση¹⁰ τὸν ἀπρόσωπο ὑπερ-κείμενο λόγο, ποὺ θὰ εἶχε δηλαδή ἀναλάβει τὴν εὐθύνη νὰ τοποθετηθεῖ ἔλλογα ἔξω ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῆς θεσμοποιημένης σημασίας, στὸ πεδίο μιᾶς μετα-κοσμικῆς σημασίας. Αὐτὸ θὰ προαπαιτοῦσε τὴν ἀπόσπασή τοῦ ὑποκειμένου ἀπὸ τὴν ἀενάως ἐπανερχόμενη ροὴ τῆς κυκλικῆς μακάριας ἀχρονίας¹¹ ποὺ συνδέεται μὲ τὴ θεωρία ὡς μοναδικὴ δυνατότητα δράσης¹². Θὰ ἀπαιτοῦσε ταυτόχρονα τὴν εὕρεση ἑνὸς οὐ-τόπου ὑποκειμενικῆς γραμμικότητας, μέσα στὸν ὁποῖο ἡ ἀταξία καὶ ἡ διάλυση δὲν θὰ ὑφίσταντο ὡς σπερματικὸ εἶναι, ὡς ἡ ἄλλη, ἔστω ἐπιφοβή, διάσταση τῆς ὑπαρξῆς, ἀλλὰ ὡς πραγματικὸς μηδενισμὸς τῆς. Σὲ αὐτὸν τὸν ὀρίζοντα, τὸ χειραφετημένο ὑποκείμενο θὰ διακινδύνευε τὴν ἀνεπίστρεπτη ὑποταγὴ του στὴ μοναρχία τοῦ θανάτου, ὅμως συγχρόνως θὰ ὑποχρεωνόταν νὰ ἐνεργήσει, μὲ δική του ἀποκλειστικὰ εὐθύνη, καὶ τὸν τρόπο ὑπέρβασής του. Μιὰ δεύτερη δυνατότητα ὑπέρβασης τῆς δεδομένης καὶ αὐτονόητης λογικότητας εἶναι ἡ τυχαιότητα, δυνατότητα ποὺ ὅμως δὲν νομιμοποιεῖται ὡς ἔκφραση ὑπαρκτικῆς ἐλευθερίας. Καὶ αὐτὸ γιὰτὶ ἀκυρώνει τὴν ἴδια τὴν καταρχὴν λογικὴ ἀναφορικότητα. Ἕνας χῶρος τυχαίου καθιστᾷ τὴ λογικότητα παραλογισμό ἐξίσου μὲ τὴν ὑπέρβασή της.

2. Ὁλόκληρη ἡ κοσμικὴ σφαῖρα στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα, καὶ ὁ ἄνθρωπος ὡς ὄρος τοῦ κοσμικοῦ ἐνοποιημένου ὅλου, παραμένουν ἐγκλωβισμένοι σὲ αὐτὴ τὴν προϋποθετικὴ ἀρχή. Ὁ κόσμος, ἐξερχόμενος ἀπὸ τὸ προαιώνιο Χάος, συγκροτεῖται ἀπὸ τὸν λόγο μὲ τίς ἴδιες συνιστώσες τοῦ ὄντως ὑπαρ-

9. Στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα, ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κοσμικοῦ, τὸν ἓνα πόλο μιᾶς καθ' ὅλα ἔλλογης σχέσης. Μὲ ἄλλα λόγια, δὲν ὑφίσταται ἀντιθετικὴ κίνηση καὶ δράση ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ, ἀλλὰ μιὰ συνεχῆς ἐνεργὸς κατάσταση, ἀναγκαία γιὰ τὴν προσυγκρότηση ἑνὸς περιβάλλοντος κυοφορίας τοῦ νοήματος.

10. Νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ παρέμβει στὴ δράση διὰ τῆς βούλησής του, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ὁ ἴδιος ὢν λογικὸς. Πβ. καὶ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Πολιτικά*, Α, 1253 a 9-15: «λόγον δὲ μόνον ἄνθρωπος ἔχει τῶν ζώων... ὁ δὲ λόγος ἐπὶ τῷ δηλοῦν ἐστὶ τὸ συμφέρον καὶ τὸ βλαβερόν, ὥστε τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἀδίκον».

11. Εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι γιὰ τοὺς Ἕλληνες ὁ κύκλος εἶναι τὸ τέλει σχῆμα, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν κυκλικὴ ἐπαναφορὰ τῶν ἐποχῶν. Πβ. καὶ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ, ἀπ. 60 (D.-K.,¹⁴, I 164, 5).

12. Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ συνδέει τὴ θεωρία μὲ τὴν εὐδαιμονία (*Ἠθικά Νικομάχεια*, Κ, 8, 1178 b 27-32) καὶ ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι ἡ «κρατίστη κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια» (αὐτ., Κ, 6, 1177 a 12-19).

κτου, δηλαδή με τὰ χαρακτηριστικά τῆς ἁρμονίας καὶ τῆς τάξης¹³. Μορφή του εἶναι ἡ κοσμιότητα, ἡ ὁποία ἐνυπάρχει καὶ στὸν ἐτυμολογικό του καθορισμό¹⁴. Ὅμως, καθὼς εἶναι ὁ λόγος ποὺ ἐγγυάται τὴν κοσμιότητά του, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ κόσμος εἶναι ὑπαρκτικά οὐδέτερος, ἐλλοχεύει πάντα ὁ κίνδυνος νὰ ξαναγλυστρήσει στὸ ἀρχέγονο Χάος. Αὐτὴ τὴν ὀριακὴ ἰσορροπία ἀνάμεσα στὶς δύο πραγματικότητες, ἐξασφαλίζουν οἱ κοσμικοὶ νόμοι, οἱ ὁποῖοι συγκροτοῦν ἓνα εἶδος δικαιοσύνης, ἀτεγκτῆς καὶ ἀναπότρεπτης¹⁵, στὴν ὁποία δεσμεύονται ὅλες οἱ συμβαλλόμενες ποιότητες τῆς λογικῆς συνύπαρξης¹⁶.

Νὰ ἐπισημάνω ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ δικαιοσύνη μὲ τὴ δικανικὴ ἔννοια τοῦ ὅρου· Τὸ ἔλλογο ὑποκείμενο ποὺ θὰ διακινδυνεύσει τὴν ὑπέρβαση τοῦ ἀκρότατου συνόρου δὲν τιμωρεῖται ἐπειδὴ διέπραξε ἠθικὴ παράβαση. Διέπραξε ἀπλῶς λογικὴ παράβαση. Αὐτονόμησε τὴν ἀτομικὴ τοῦ λογικότητα, ἀποσπώμενος ἀπὸ τὴ συνάφειά του μὲ τὸ κοσμικό, καὶ ἐπεδίωξε νὰ εἶναι αὐτὸς ποὺ θὰ ἐπιλέγει ἐλεύθερα τὸ εἶναι ἢ τὸ μὴδέν. Σὲ αὐτὴ ὁμως τὴν περίπτωση, τὴ δράση του ἀκολουθεῖ ἡ φθορὰ καὶ ἡ διάλυση, ὄχι μόνο τῆς δικῆς του φυσικῆς ὑπαρξῆς, ἀλλὰ ὁλόκληρης τῆς κοσμικῆς σφαίρας. Μὲ δύο λόγια, τὸ ὑποκείμενο ἀνακάλυψε τὴ βαθύτερη τραγικότητα τῆς οὐσίας του. Ἐχει δύο δρόμους. Ἡ ὑποτάσσεται στὴ δέσμευση ποὺ τοῦ δημιουργεῖ ἡ ἐγγενὴς τῆς λογικότητα, ὅποτε βιώνει τὸν ἀθανατισμὸ μιᾶς κυκλικῆς ἐπιστροφῆς, ποὺ ὀρίζει τὴ ζωὴ ὡς μιὰ αἰώνια στιγμὴ δίχως παρελθόν (γιατὶ θὰ ἦταν προ-λογικῆς ὑφῆς, ἄρα παράλογο) καὶ δίχως μέλλον (γιατὶ θὰ ἦταν μετα-λογικῆς ὑφῆς, ἄρα καὶ πάλι παράλογο). Ἡ, παραβιάζοντας τὶς δεσμεύσεις τῆς οὐσίας του, εἰσέρχεται στὴν περιπέτεια ἐνὸς αἰνιγματικοῦ αἰώνιου γίγνεσθαι, στὸ ὁποῖο ἡ φθορὰ παραμονεύει, ἀφοῦ ἡ δική του ἀτομικὴ, μετα-κοσμικὴ, λογικὴ μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ὡς εἰδοποιὸς ἑτερότητα στὰ πλαίσια τῆς αὐτονόητης ὀρθολογικότητας τοῦ κόσμου καὶ ὄχι νὰ τὴν ἐγγυηθεῖ.

3. Στὴν ἀνθρώπινη κοινωνία, τὰ περιθώρια ἐλευθερίας ποὺ ἐκχωροῦνται στὸ ὑποκείμενο εἶναι ἀνάλογα. Πυρηνικὸ συστατικὸ αὐτῆς τῆς κοινωνίας εἶναι ἡ πόλις. Πρόκειται γιὰ ἓναν ἰδιάζοντα τρόπο ὁργάνωσης τῆς ἀνθρώπινης συμβίωσης, ἡ ὁποία, ἐξερχόμενη ἀπὸ τὴ χρεία¹⁷ καὶ μὲ ἀφετηρία τὴ μετοχὴ σὲ μιὰ σχεσιακὴ λογικότητα ἡ ὁποία ἐξασφαλίζει τὴν ἰσορροπία τῶν

13. Πβ. ΑΝΑΞΑΓΟΡΑ (D.-K.,¹⁴, II 13, 21): «θεωρῆσαι τὴν περὶ τὸν ὅλον κόσμον τάξιν».

14. «Πυθαγόρας πρῶτος ὠνόμασε τὴν τῶν ὅλων περιοχὴν κόσμον ἐκ τῆς ἐν αὐτῷ τάξεως»: ΠΥΘΑΓΟΡΑ (D.-K.,¹⁴, I 105, 24-25). Πβ. καὶ ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Μενέξενος*, 236 d-e.

15. Πβ. ΑΝΑΞΙΜΑΝΔΡΟΥ, *ἀπ.* 1 (D.-K.,¹⁴, I 89, 14-15): «διδόναι γάρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν».

16. Πβ. ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ, *ἀπ.* 94 (D.-K.,¹⁴, I 172 8-10): «ἥλιος οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα· εἰ δέ μή, Ἐρινύες μιν Δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσιν».

17. Πβ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Πολιτικά*, A, 1252 b 29-30: «γινόμενη μὲν οὖν τοῦ ζῆν ἕνεκεν, οὐσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν», ἀλλὰ καὶ ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Πολιτεία*, B, 369 b: «γίγνεται... πόλις... ἐπειδὴ τυγχάνει ἡμῶν ἕκαστος οὐκ αὐτάρκης, ἀλλὰ πολλῶν ἐνδεής».

διαφορετικῶν ἀνθρώπινων ποιότητων, συγκροτεῖ καὶ αὐτὴ μὲ τὴ σειρά της ἕναν κόσμον. Οἱ Ἕλληνες ἀποδέχονται ὅτι ἡ πόλις σύγκεται «ἐξ ἀνομοίων»¹⁸, καταφάσκουν δηλαδὴ τὴν πολλαπλότητα καὶ τὴν ἀνομοιότητα στὶς ἐξωτερικὲς ἐκδηλώσεις τῆς μιᾶς ἐνιαίας ἀνθρώπινης οὐσίας. Ὅμως αὐτὴ ἡ ἐτερότητα, ὅπως καὶ στὸν χῶρον τοῦ κοσμοῦ, δὲν καταργεῖ τὸ τέλος (= τὸν σκοπὸ) τῆς ἀνθρώπινης συμβίωσης, ποὺ εἶναι ἡ σωτηρία τῆς κοινωνίας¹⁹, ἡ ὁποία τοποθετεῖται στὴν ἀποτροπὴ τῆς ἀκοσμίας καὶ στὴν ἐγκαθίδρυση μιᾶς πραγματικότητας ποὺ, κατ' ἀναλογία πρὸς τὸ κοσμικὸ πρότυπό της, ἔχει καὶ αὐτὴ τὸν χαρακτήρα τοῦ κόσμου.

Ἡ (αὐτάρκης) εὐδαιμονία τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ποὺ θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς τὸ «καθ' αὐτὸ διωκτόν»²⁰, ἀποβλέπει στὴν εὐδαιμονία καθενὸς ἀπὸ τοὺς πολίτες καὶ αὐτὴ ταυτίζεται μὲ τὴ θεωρία, τὴ διανοητικὴ δράση²¹. Ἐπιστρέφουμε λοιπὸν στὴν προτεραιότητα τοῦ ὀρθῶς διανοεῖσθαι, ποὺ διασώζει τόσο τὴν κοσμικὴ ὅσο καὶ τὴν ἀνθρώπινη σφαῖρα ἀπὸ τὸν μηδενισμό καὶ καταργεῖ ὁποιοδήποτε ἐσχατολικὸ νόημα, ἀφοῦ τοποθετεῖ τὸ τέλος τοῦ κόσμου στὴν ἴδια του τὴν ὑπαρξή, ποὺ μὲ τὴν κοσμιότητά της ἐγγυᾶται τὴν τελειότητα καὶ τὸ κάλλος τῆς αἰχρονῆς οὐσίας του. Σὲ ἀνθρώπινο ἐπίπεδο, ἡ πόλις διακρίνεται καὶ αὐτὴ ἀπὸ κοσμιότητα καὶ «δικαιότητα»²², γιὰ νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἀποφύγει τὴν ἐνεργοποίηση τοῦ ἐτέρου ὅρου τοῦ εἶναι, ποὺ ταυτίζεται, ὅπως εἶπαμε μὲ τὴν ἀκοσμία καὶ τὴν ἀκολασία ἢ, μὲ ἄλλα λόγια, μὲ τὴ διάλυση τοῦ θανάτου.

Εἶναι πάντως πολὺ χαρακτηριστικὸ ὅτι σὲ ὅλες τὶς ἀπόπειρες τῶν Ἑλλήνων νὰ δώσουν ἕναν ὅρισμό τῆς πόλεως, τὸ στοιχεῖο ποὺ πάντα προηγεῖται εἶναι οἱ πολίτες. Ἡ πόλις δὲν εἶναι ποτὲ ἕνας χωρικὸς προσδιορισμὸς (τὸ οἰκεῖν ποὺ)²³, οὔτε μιὰ ἀστική (ville) ἐν ἀντιθέσει πρὸς μιὰ μὴ ἀστική περιοχή, οὔτε βέβαια μιὰ κρατικὴ ἐκφραση (city-state). Εἶναι οἱ πολίτες ποὺ τῆς δίνουν ὑπαρξή, μὲ τὴν ἀναφορικὴ λογικότητα ποὺ εἶναι ἐγγενὴς στὴ φύ-

18. Πβ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *ἐνθ' ἀν.*, Γ, 1277 a 5-11.

19. Πβ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *αὐτ.*, Γ, 1276 b 27-29: «ὁμοίως τοίνυν καὶ τῶν πολιτῶν, καίπερ ἀνομοίων ὄντων, ἡ σωτηρία τῆς κοινωνίας ἔργον ἐστὶ». Ἐδῶ ὑποκρύπτεται φυσικὰ μιὰ ἀμοιβαιότητα. Ἡ πόλις μὲ τὴ σειρά της ὀφείλει νὰ ἐξασφαλίζει τὴν εὐδαιμονία σὲ ὅλους τοὺς πολίτες της. Πβ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *αὐτ.*, Η, 1329 a 23-24.

20. *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, Α, 5, 1097 a 33-34.

21. Πβ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *αὐτ.*, Κ, 8, 1178 b 27-32: «τῶν δ' ἄλλων ζώων οὐδὲν εὐδαιμονεῖ, ἐπειδὴ οὐδαμῇ κοινωνεῖ θεωρίας, ἐφ' ὅσον δὴ διατείνει ἡ θεωρία, καὶ ἡ εὐδαιμονία, καὶ οἷς μᾶλλον ὑπάρχει τὸ θεωρεῖν, καὶ εὐδαιμονεῖν, οὐ κατὰ συμβεβηκὸς ἀλλὰ κατὰ τὴν θεωρίαν αὕτη γὰρ καθ' αὐτὴν τιμία. Ὡστ' ἂν ἡ εὐδαιμονία θεωρία τις».

22. Πβ. καὶ ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Γοργίας*, 507 e 6-508 a 4: «φασὶ δ' οἱ σοφοὶ... καὶ οὐρανὸν καὶ γῆν καὶ ἀνθρώπους τὴν κοινωνίαν συνέχειν καὶ φιλίαν καὶ κοσμιότητα καὶ σωφροσύνην καὶ δικαιοσύνην, καὶ τὸ ὅλον τοῦτο διὰ ταῦτα κόσμον καλοῦσι... οὐκ ἀκοσμίαν οὐδέ ἀκολασίαν».

23. Πβ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Πολιτικά*, Γ, 1275 a 7-8: «ὁ δὲ πολίτης οὐ τῷ οἰκεῖν ποὺ πολίτης ἐστίν (καὶ γὰρ μέτοικοι καὶ δοῦλοι κοινωνοῦσι τῆς οἰκίσεως)».

ση τους²⁴. Ὁ ἀνθρώπινος λόγος συνεπάγεται ταυτόχρονα τὴν ἐπιδίωξη τῆς ὑπαρκτικῆς ὁλοκλήρωσης καὶ τὴν ἀπόρριψη τοῦ ὑπαρκτικοῦ μηδενισμοῦ. Γιὰ αὐτὸν τὸν λόγο ἡ πολιτικὴ ιδιότητα τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ παράμετρο τῆς λογικῆς του σύστασης. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὃν «φύσει πολιτικόν»²⁵, γιατί αὐτὴ του ἡ διάσταση εἶναι παρακολούθημα, ὡς προνόμιο καὶ μαζί ὡς δέσμευση, τῆς ἐνικῆς του προϋποτιθέμενης οὐσίας. Κατὰ συνέπεια καὶ ἡ πόλις ἔχει φυσικὴ ὑπαρξη²⁶.

Ἡ ἐμμονὴ τοῦ Ἀριστοτέλους νὰ ἐπιχειρηματολογήσει γιὰ τὴ φυσικὴ ὑπαρξη τῆς πόλεως ἀποτελεῖ ἴσως καὶ τὸν ἀπόηχο τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στὴ φύση καὶ τὸν νόμο (= σύμβαση) ποὺ προκάλεσε μεγάλες συζητήσεις στὰ χρόνια τῶν σοφιστῶν. Παράλληλα ὅμως εἶναι σαφές ὅτι ὁ φιλόσοφος ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ πόλις εἶναι ἡ ἀνθρώπινη δυνατότητα ὑποτύπωση τῆς κοσμικῆς λογικότητας καὶ γι' αὐτὸ μόνο μέσα στὰ ὅριά της καὶ μὲ τοὺς περιορισμούς της ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ συμμετάσχει στὸν εἰκονισμό τοῦ εἶναι. Σὲ ἀντίθετη περίπτωση, ἂν δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ἀρνηθεῖ τὴν πολιτικὴ του φύση, παραβιάζοντας τοὺς οὐσιακούς του προκαθορισμούς, τότε ἡ παραδίδεται στὴ φαυλότητα τῆς ἀταξίας καὶ τῆς ἀκοσμίας ποὺ ἐλλοχεύει (καὶ ποὺ ἄλλοῦ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἔχει ὀνομάσει ἀκολασία) ἡ κατατάσσεται σὲ ἄλλη, ὑπερούσια τάξη. Ὑπερβαίνει δηλαδὴ τὴν «ἀνθρωπότητά» του καὶ ἀλλάζει εἶδος, ποὺ θὰ πεῖ ἀναφορικότητα²⁷. Ἐξέρχεται ἀπὸ τὰ κοσμικὰ δεσμά του καὶ στὴν πραγματικότητα ὑποτάσσει τὸ κοσμικὸ στὸ «ἀνθρωπικόν». Τότε τὸ εἶναι καὶ τὸ μηδὲν παύουν νὰ εἶναι ἀμοιβαῖα ὑποκαταστάσιμα καὶ ἀποτελοῦν πιά γραμμικὴ διαδοχή. Σὲ αὐτὴ τὴν ἐκδοχή, ἀκυρώνεται κάθε ἐλπίδα ἀποτίθεται σὲ ἕναν μετα-λόγο ἐξωκοσμικῆς βουλευτικῆς ἐνέργειας. Ἡ ἀναφορὰ τῆς πόλεως σὲ μιὰ ἀφετηριακὴ τάξη κοσμικῆς ὑφῆς βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πληθυσμιακὴ της συγκρότηση εἶναι τέτοια ὥστε νὰ μὴν ὑπερβαίνει τίς δεσμεύσεις ποὺ δημιουργεῖ ἡ ἐπιδίωξη τῆς τάξης καὶ στὸ ἀνθρώπινο ἐπίπεδο²⁸.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν ὀρισμὸ τῆς πόλεως ποὺ καθόλου δὲν ἐπιχειρεῖται, ὁ Ἀριστοτέλης δίνει τὸν ὀρισμὸ τοῦ πολίτη. «Πολίτης δ' ἀπλῶς οὐδενὶ τῶν ἄλλων ὀρίζεται μᾶλλον ἢ τῷ μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς»²⁹. Τὸ εἶναι ὀρί-

24. Πβ. ἐνδεικτικὰ τὸν ἐξῆς ὀρισμὸ τοῦ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, αὐτ., Η, 1328 b 16-17: «ἡ γὰρ πόλις πληθὸς ἐστὶν οὐ τὸ τυχόν ἀλλὰ πρὸς ζωὴν αὐταρκεῖς».

25. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, αὐτ., Α, 1253 a 2-3 ἀλλὰ καὶ Γ, 1278 b 19.

26. Πβ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, αὐτ., Α, 1252 b 30-31: «διὸ πᾶσα πόλις φύσει ἐστίν, εἴπερ καὶ αἱ πρῶται κοινωνίαι».

27. Πβ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, αὐτ., Α, 1253 a 4, ὅπου ὁ ἄνθρωπος, ἐπιχειρώντας νὰ αὐτοπροσδιοριστεῖ ἔξω ἀπὸ τὴν πολιτικὴ λογικότητα, χαρακτηρίζεται «ἥτοι φαῦλος... ἢ κρείττων ἢ ἄνθρωπος».

28. «Ὁ δὲ λίαν ὑπερβάλλον ἀριθμὸς οὐ δύναται μετέχειν τάξεως· θείας γὰρ δὴ τοῦτο δυνάμεως ἔργον, ἥτις καὶ τόδε συνέχει τὸ πᾶν»: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, αὐτ., Η, 1326 a 31-33.

29. Αὐτ., Γ, 1275 a 22-23.

ζεται από τὸν βαθμὸ μετοχῆς του στὴν οὐσία καὶ ὁ πολίτης ἀπὸ τὸν βαθμὸ μετοχῆς του σὲ ὅ,τι ὁ φιλόσοφος ὀνομάζει «ἀόριστον ἀρχήν»³⁰. Πρόκειται καὶ πάλι γιὰ τὸν βαθμὸ ἀνταπόκρισης τοῦ ἀνθρώπου σὲ αὐτὸ ποὺ ἀποτελεῖ πάγια ἰδιότητα τῆς οὐσίας του. Ὁ ἄνθρωπος ταυτίζεται μὲ τὸν πολίτη, γιατί ἡ οὐσία του ἐκφράζεται μὲ ἀναφορὰ λογικὴ / πολιτικὴ. Οὔτε ἡ τοπογραφία, οὔτε οἱ ὑλικοὶ ὅροι δεσμεύουν τὸν ἄνθρωπο³¹. Ἡ πόλις του ὑπάρχει παντοῦ³² ὅπου ὁ ἴδιος μπορεῖ νὰ παίξει τὸ παιχνίδι τῆς ἰσορροπίας τῶν ἀντιθετικῶν πλευρῶν τῆς οὐσίας του. Ὅπου ἡ ἐτερότητα του μπορεῖ νὰ διαθλαστεῖ σὲ μιὰ προϋπάρχουσα ὀρθολογικότητα στὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος μετέχει μὲ τὸ δεδομένο τῆς ἔλλογης φύσης του. Στὸν ἀνθρώπινο κόσμο αὕτη ἡ ὀρθολογικότητα ἐπενδύεται σὲ δύο πολιτικὲς ἐνέργειες: ἐκείνη τοῦ δικαστῆ καὶ ἐκείνη τοῦ ἐκκλησιαστῆ. Καὶ στὶς δύο ὁ πολίτης δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξει σὲ μιὰ σφαῖρα αὐτόνομη, αὐτοανακλαστικὴ, ἀλλὰ ἔχει ἀνάγκη νὰ στρέψει τὸ βλέμμα του στὸ ἕτερον γιὰ νὰ προσδιορίσει τὸ ταῦτόν. Ἡ ἀόριστος ἀρχὴ εἶναι ἀρχὴ μεριζόμενη σὲ ὅλους τοὺς πολίτες, ρυθμιστικὴ καὶ προσδιοριστικὴ τοῦ χαρακτήρα τῆς πόλεως καὶ κατὰ συνέπεια θεμελιώδης, ἀφοῦ αὕτη συνιστᾷ τὸν «τόπο» τῆς μετοχῆς. Στὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς διεργασίας ἀποτυπώνεται ἐπίσης ἡ κυκλικὴ κίνηση τοῦ εἶναι. Μέσα στὴν πόλιν ὅλα συμβαίνουν ἐς μέσον³³ ἐνὸς ἐπινοημένου κύκλου. Ὁ πολίτης μετατίθεται περιοδικὰ ἀπὸ τὴ θέση τοῦ ἀρχόμενου στὴ θέση τοῦ ἄρχοντα³⁴, ἡ ζωὴ ἐκτυλίσσεται σὲ ἓναν ἐκκεντρο ὡς, τὴν Ἀγορὰ, καὶ τὸ σχῆμα τοῦ κύκλου ἔχει ἐπίσης τὸ θέατρο³⁵. Τὰ ἀντίθετα ἰσορροποῦν, τίποτα δὲν ὑπερβαίνει τὸ μέτρο³⁶, ἡ πόλις εἶναι πάντα σύμμετρη³⁷.

30. «Ἐστω δὴ διορισμοῦ χάριν ἀόριστος ἀρχή»: αὐτ., Γ, 1275 a 31-32.

31. «Τὰ μὲν οὖν χωρία καὶ τὰ δένδρα οὐδὲν μ' ἐθέλει διδάσκειν, οἱ δ' ἐν τῷ ἄστει ἄνθρωποι»: ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Φαῖδρος*, 230 d.

32. Ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅταν, προσβεβλημένος ἀπὸ τὸν Κορίνθιο Ἀδεΐμαντο ποὺ τὸν χαρακτηρίσει ἄνδρα ἀπολιν, ἀπάντησε ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θὰ ἀποκτήσουν στὴ Σύρι τῆς Ἰταλίας ὅπου θὰ ἐγκατασταθοῦν «πόλιν ἐλευθέραν καὶ χώραν οὐ χείρονα ἢς ἀπέβαλον» (ΗΡΟΔΟΤΟΥ, VIII 62), δὲν ταύτιζε τὴν πόλιν του μὲ τὸν γεωγραφικὸ τῆς χώρας, ἀλλὰ μὲ τὴν πολιτικὴ αὐτορρύθμιση τῶν πολιτῶν τῆς.

33. Ἡ ἐννοια τῆς μεσότητος εἶναι κομβικὴ στὴν ἀρχαιοελληνικὴ σκέψη. Πβ. ἐνδεικτικὰ «μεσότητα δὲ τὴν ἀρετὴν, τὸν μέσον ἀναγκαῖον εἶναι βίον βέλτιστον, <τὸ> τῆς ἐκάστοις ἐνδεχομένης τυχεῖν μεσότητος»: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *ἐνθ' ἀν.*, Δ, 1295 a 38-40.

34. «Δεῖ δὲ τὸν πολίτην τὸν ἀγαθὸν ἐπίστασθαι καὶ δύνασθαι καὶ ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν, καὶ αὕτη ἀρετὴ πολίτου, τὸ τὴν τῶν ἐλευθέρων ἀρχὴν ἐπίστασθαι ἐπ' ἀμφοτέρω»: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, αὐτ., Γ, 1277 b 13-16.

35. Τὸ δάνειο ἀπὸ τὴν κοσμικὴ σφαῖρα εἶναι φανερό. Πβ. «καὶ περὶ μὲν τῆς τοῦ κόσμου ιδέας, ὁποῖα τίς ἐστὶν ὑπὸ τῆς φιλίας κοσμουμένη, λέγει τοιοῦτόν τινα τρόπον... οὐ γὰρ ἀπὸ νῦ τοιο δύο, κλάδοι αἴσσονται, οὐ πόδες, οὐ θοὰ γοῦν(α), οὐ μῆδεα γεννήεντα, ἀλλὰ σφαῖρος ἔην, καὶ πάντοθεν ἴσος ἑαυτῷ»: ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ, ἀπ. 29 (D.-K.,¹⁴, I 324, 13-14 - 325, 3-5).

36. «Ἀνάγκη γὰρ πλείω εἶναι, καὶ ἰσάζειν αἰεὶ τάναντία, καὶ μὴ εἶναι ἐν αὐτῶν ἄπειρον»: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Φυσικά*, Γ, 204 b 13-14.

4. Μέσα στην πολιτική διαδικασία τὸ ἀληθές συλλαμβάνεται διὰ τῆς μετοχῆς στὸν κοινὸ λόγον τῶν πολιτῶν³⁸. Ἡ ἀποδοχὴ τοῦ κοινοῦ λόγου παραπέμπει στὴ λογικὴ συμβολὴ τῶν κοσμικῶν ποιότητων ποὺ συγκροτοῦσαν τὴν ὑπαρκτικὴ ἀλήθεια προεικονισμένη στὴν οὐσία³⁹. Σὲ αὐτὴ τὴν προοπτικὴ τὸ ἀληθές δὲ ἀποτελεῖ στατικὸ προσδιορισμὸ οὔτε ἀντικείμενο κατοχῆς ἀπὸ μιὰ προνομιούχα μερίδα οὔτε βέβαια ὑποτάσσεται σὲ μιὰ δεοντολογία χρησιμοθηρικὴ, ἀλλὰ εἶναι ἀγαθὸ στὸ ὅποιο ὅλοι μετέχουν⁴⁰, γιατίι σχετίζεται μὲ τὴ διαχείριση ὅχι τῆς πόλεως ἀλλὰ τῆς ζωῆς. Ὁ τρόπος πρόσβασης στὴν ἀλήθεια εἶναι τὸ «κοινῇ δόξαν»⁴¹, ποὺ ἐξασφαλίζεται μέσα στοὺς δημόσιους χώρους τῆς πόλεως καὶ προστατεύεται ἀπὸ τοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι δὲν ἔχουν τὸν χαρακτήρα τῆς ἐπιβολῆς, ἀλλὰ ὑφίστανται ὡς προϊόντα τοῦ κοινοῦ τῶν πολιτῶν καὶ ἔχουν κατ' ἐπέκταση ἐξίσου λογικὴ σύσταση⁴². Ὁ Πλάτων τοὺς ὁρίζει ὡς «νοῦ γεννήματα κατὰ λόγον ὀρθόν»⁴³, ἐπισημαίνοντας ἔτσι ὅτι ἀποτελοῦν ἀποτύπωση μιᾶς προϋπάρχουσας λογικότητος. Νὰ ἐξηγήσουμε ἐδῶ ὅτι ἡ δέσμευση τῆς προϋπάρχουσας λογικότητος δὲν ὁδηγεῖ στὴν παραδοχὴ ὅτι ὁ νόμος εἶναι σύμβαση, ἄποψη ποὺ ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τοὺς σοφιστές. Ἡ κοσμιότητα τοῦ εἶναι, στὴν ὁποία οἱ νόμοι παραπέμπουν, εἶναι τὸ πραγματικὸ ὑπαρκτικὸ γεγονός.

Σὲ ἀνθρώπινο ἐπίπεδο, οἱ νόμοι ἀναπαράγουν τὴν κοσμικὴ τάξη καὶ εἶναι γι' αὐτὸ ποὺ ὁ Ἀριστοτέλης, μιλώντας γιὰ τοὺς νόμους, τοὺς συνδέει πάντα μὲ τὴν τάξη⁴⁴. Ἡ πόλις, ἀποτυπώνοντας τὴν ἐνότητά τοῦ ὅλου, τροφοδοτεῖ τοὺς νόμους μὲ ἐγκυρότητα καὶ, σὲ ἀμφίδρομη φορὰ, ἐξασφαλίζει ἀπὸ αὐτοὺς τὴ διάσωσή της. Οἱ νόμοι ὑπηρετοῦν τὴν εὐημερία τῆς πόλεως⁴⁵ καὶ ἀποκλείουν τὸ ἐνδεχόμενο νὰ γλιστρήσει σὲ ἀκοσμία. Οἱ Ἕλληνες,

37. «Ἄλλ' ἔστι τι καὶ πόλεως μεγέθους μέτρον, ὥσπερ καὶ τῶν ἄλλων πάντων, ζώων, φυτῶν, ὀργάνων»: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Πολιτικά*, Η, 1326 a 35-37.

38. Πβ. «καθ' ὃ,τι ἂν αὐτοῦ τῆς μνήμης κοινωνήσωμεν, ἀληθεύομεν, ἃ δὲ ἂν ιδιάσωμεν, ψευδόμεθα»: ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ Β 129 (D.-K.,¹⁴, I 148, 29-30). Πβ. ἐπίσης «διὸ δεῖ ἔπεσθαι τῷ (ξυνῷ) τοὔτέστι τῷ) κοινῷ ξυνὸς γάρ ὁ κοινὸς (λόγος)»: ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, ἀπ. 2 (D.-K.,¹⁴, I 176, 5-7).

39. «Τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι ὑπὸ ἐνὸς τοῦ θεοῦ. κρατεῖ γὰρ τοσοῦτον ὁκόσον ἐθέλει καὶ ἐξαρκεῖ πᾶσι καὶ περιγίγνεται»: ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ, ἀπ. 114 (D.-K.,¹⁴, I 176, 5-7).

40. «Ὅτι ἡ περὶ τῆς ἀληθείας θεωρία τῇ μὲν χαλεπῇ, τῇ δὲ ραδίᾳ. Σημεῖον δὲ τὸ μὴτ' ἀξίως μηδένα δύνασθαι τυχεῖν αὐτῆς μήτε πάντας ἀποτυγχάνειν, ἀλλ' ἕκαστον λέγειν τι περὶ τῆς φύσεως, καὶ καθ' ἓνα μὲν ἢ μηθὲν ἢ μικρὸν ἐπιβάλλειν αὐτῇ, ἐκ πάντων δὲ συναθροισζομένων γίγνεσθαι τι μέγεθος»: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Μετὰ τὰ φυσικά*, Α ἑλαττον, 993 a 30 - 993 b 4.

41. Πβ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Θεαίτητος*, 172 b.

42. «Ἐν νόμῳ λέγοντας ἰσχυρίζεσθαι χρὴ τῷ ξυνῷ πάντων, ὁκῶσπερ νόμῳ πόλις, καὶ πολὺ ἰσχυροτέρως»: ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ, ἀπ. 114 (D.-K.,¹⁴, I 176, 5-6).

43. *Νόμοι*, I, 890 d 7.

44. «Ὁ τε γὰρ νόμος τάξις τίς ἐστι, καὶ τὴν εὐνομίαν ἀναγκαῖον εὐταξίαν εἶναι»: *Πολιτικά*, Η, 1326 a 29-31. Πβ. ἀκόμα: «ἡ γὰρ τάξις νόμος»: *αὐτ.*, Γ, 1287 a 18.

45. Πβ. «ὥστε ἓνα μὲν τρόπον δίκαια λέγομεν τὰ ποιητικὰ καὶ φυλακτικὰ εὐδαιμονίας καὶ τῶν μορίων αὐτῆς τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ»: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Ἠθικά Νικομάχεια*, Ε, 2, 1129 b 17-

ἀκριβῶς ἐπειδὴ στοὺς νόμους θεμελιώνουν τὶς προϋποθέσεις τῆς ὑπαρξης τους, δὲν ἐπινοοῦν ἓνα αὐστηρὸ νομικὸ σύστημα, ὅπως ἔκαναν ἀργότερα οἱ Ρωμαῖοι. Καὶ αὐτὸ γιατί ὁ νόμος στὴν ἀρχαιοελληνικὴ σκέψη δὲν ἐνεργεῖ ἀπλᾶ γιὰ τὴν ἀποτροπὴ τῆς πράξης ἀλλὰ ἐγγυᾶται τὴν ὑπαρκτικὴ ἀλήθεια τοῦ πράττοντος ὑποκειμένου. Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ νόμος δὲν περιφρουρεῖ τὴ συμβατικὴ ὑπαρξὴ τοῦ ἴδιου τοῦ πολιτικοῦ χώρου καί, στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀνθρώπου, ἐνδιαφέρει γιὰ τὴ μεμονωμένη, ἀτομικὴ τοῦ ὑπαρξης, ἢ ὅποια μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἢ ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ κοινωνικοῦ ἢ μέσα σὲ αὐτὸ ὡς ιδιώτης⁴⁶, μὲ τὴ διπλὴ ἐννοια τοῦ ἀ-πολιτικοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ στερημένου λογικῆς. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι ὁ ἄνθρωπος χάνει τὴν ιδιότητα καὶ τὸν τίτλο τοῦ πολίτη ποὺ διεκδικεῖ τὸ προαπαιτούμενο τῆς ἐκστατικότητος, τῆς ἐξόδου δηλαδὴ ἀπὸ τὴ μόνωσι τῆς μονάδας, γιὰ νὰ κερδίσει τὴν ὑπαρκτικὴ τοῦ ταυτότητα ἔτσι ὅπως αὐτὴ καταγράφεται ἀφετηριακά, ὡς ἔλλογι, καὶ ἄρα καταφατικὴ, μετοχὴ στὸ εἶναι. Καθὼς ἡ πόλις δὲν ἀποτελεῖ ἓναν μηχανισμό ἐξουσίας, ὅπου τὸ πρωτεῦον θὰ ἦταν ἡ συντήρησή της καὶ τὸ νόημά της θὰ συρρικνωνόταν στὴν λειτουργικότητά της, ὁ πολίτης ποὺ ταυτίζεται μὲ τὸν ἄνθρωπο βρίσκει στὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ὄνομα καὶ ταυτότητα. Δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο ὅτι ὁ Πλάτων συνδέει τὸ *διανέμειν τὰ ὀνόματα* μὲ τὸ *τοὺς νόμους τίθεσθαι*, τὴ δραστηριότητα τοῦ ὀνοματουργοῦ μὲ τὴ δραστηριότητα τοῦ νομοθέτη⁴⁷.

Ἄν οἱ νόμοι συλλαμβάνονταν ὡς σύμβασι, τότε θὰ ἦταν εὐκόλο καὶ ἀσφαλῶς λειτουργικότερο νὰ κρυσταλλωθοῦν σὲ σύστημα καὶ νὰ νομιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν βαθμὸ τῆς ἀμεροληψίας τους, καὶ ἐπίσης ἀπὸ τὴν προβλεπτικότητά τους. Ὅσες περισσότερες περιπτώσεις μποροῦσαν νὰ προβλέψουν, τόσο πιὸ ἀποτελεσματικοὶ θὰ ἦσαν. Τότε καὶ οἱ ἄνθρωποι θὰ κατατάσσονταν ὄχι ὡς-πρὸς-τὴν-ἐτερότητά τους ἀλλὰ ὡς-πρὸς-τὴν ὁμοιομορφία τους. Θὰ ἔχαναν τὸ ὄνομά τους πρὸς ὄφελος μιᾶς λειτουργικῆς ἀνωνομίας, ποὺ θὰ τοὺς καθιστοῦσε ἀπλῶς προβλέψιμες περιπτώσεις. Θὰ κρίνονταν ἐπομένως ἀνάλογα μὲ τὴν τυπικὴ ὀρθότητα τῆς πράξης τους καὶ ἔτσι ἡ πράξι τους θὰ εἶχε ἀπολέσει καὶ τὸν ἐλάχιστο χαρακτήρα μιᾶς ὑπαρκτικῆς περιπέτειας καὶ τὸν ἔσχατο χαρακτήρα μιᾶς ὑπαρκτικῆς διακινδύνευσης.

Εἶναι ἡ ἐκδοχὴ τοῦ νόμου, καὶ κατ' ἐπέκτασι τοῦ λόγου, ὡς ἀνθρωπολο-

46. Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ (*Ἀθηναίων Πολιτεία*, VIII, 5) διασώζει τὸν περίφημο νόμο τοῦ Σόλωνος, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ὅλοι οἱ πολῖτες ἔχουν τὴν ὑποχρέωσι νὰ μετέχουν στὰ κοινά. Ἀπὸ τὸν ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ ἐπίσης (*Ἱστοριῶν*, Β 40) χαρακτηρίζεται ἐκεῖνος ποὺ δὲν μετέχει στὰ κοινά ὄχι ἀπράγμων ἀλλὰ ἀχρεῖος: «μόνοι γάρ τὸν μηδὲν τῶνδε (τῶν πολιτῶν) μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν». Καὶ ὁ ΠΛΑΤΩΝ τὸ δηλώνει σαφέστατα στὸν *Πρωταγόρα* (327 a): «εἰ μέλλει πόλις εἶναι, οὐδένα δεῖ ιδιωτεύειν».

47. «Οὐκ ἄρα παντὸς ἀνδρός, ὃ Ἑρμόγενης, ὄνομα θέσθαι [ἐστίν], ἀλλὰ τινος ὀνοματουργοῦ οὗτος δ' ἐστίν, ὡς ἔοικεν, ὁ νομοθέτης, ὃς δὴ τῶν δημιουργῶν σπανιώτατος ἐν ἀνθρώποις γίγνεται»: *Κρατύλος*, 388 e – 389 a.

γικής σταθεράς απεριόριστης ισχύος. Ἡ προοπτική ὁμως αὐτή αποκλείεται στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν ταυτόχρονη ὑπαρξή, πίσω ἀπὸ τὴ λογικότητα καὶ τὴν κοσμιότητα, τοῦ Χάους, ποὺ παίρνει τὴ μορφή τῆς ἀπαξίωσης μιᾶς μονοσήμαντης ὑπαρκτικῆς σταθεράς. Ὅ,τι φάνταζε ἐπίφοβο, μετατρέπεται συγχρόνως σὲ μηχανισμό ἀσφάλειας. Οἱ νόμοι, λοιπὸν, γιὰ τὸν Ἕλληνα δὲν συνιστοῦν ἀπαράβατη ἀναγκαιότητα, ἀλλὰ περιγράφουν δυνατότητες, προτυπωμένες μὲν στὴν οὐσία, ἀλλὰ, ἐξαιτίας τῆς διπλῆς τῆς ἀναφορᾶς (κόσμος-χάος), δίχως κανέναν καταναγκαστικὸ χαρακτήρα. Αὐτὸς ὁ δυαδισμὸς προστατεύει ἀπὸ κάθε αὐθεντικὴ θεώρηση ὅποιασδήποτε ἐρμηνευτικῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ, ἀπὸ τὴν ἄλλη, δεσμεύει, καθὼς συνδέεται μὲ τὴν πρωταρχικότητα τῆς ἀκίνητοποιημένης οὐσίας.

Ὁ νόμος τῆς ἀρχαίας πόλεως ἦταν λοιπὸν, καθὼς καὶ ὁ συμπαντικός, ἓνα σημεῖο στατικό, ἀλλὰ ὄχι σταθερό. Ἐπαιρνε τὸν χαρακτήρα ἑνὸς ρυθμοῦ ποὺ θύμιζε τὴν ἀέναη ἐπιστροφή ἀπὸ τὸν κόσμον στὸ χάος, ὅπως ὁ ρυθμὸς τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐποχῶν. Θύμιζε ἀκόμα τὴ δυνατότητα τοῦ λόγου νὰ ὑποτάσσει τὸ ὑποκείμενο ὄχι σὲ μιὰ ἠθικὴ δεοντολογία, ἀλλὰ σὲ μιὰ ὑπαρκτικὴ ἰσορροπία, ἢ ἐξοδος ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ θυσίαζε τὴν κοσμικὴ ἁρμονία στὸν βωμὸ μιᾶς ἀπρόβλεπτης πράξης θέλησης. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι, πλᾶι στὸν νόμο, ἐνεργοποιοῦνται καὶ ἄλλοι ἐξισορροποιητικοὶ μηχανισμοί. Ὁ Δίας παραχωρεῖ στοὺς ἀνθρώπους τὴν Αἰδῶ καὶ τὴ Δίκη⁴⁸ ὥστε νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ συγκροτήσουν πολιτικὴ κοινωνία. Καὶ ἐπειδὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ ἐκδήλωση τῆς ἀνθρώπινης φύσης, οἱ δεσμοὶ ποὺ τὴν συνέχουν δὲν ταυτίζονται μὲ τὴν ἀκαμψία τῶν νόμων, ἀλλὰ καθορίζονται ἐπίσης ἀπὸ τὴ φιλία καὶ τὴ σωφροσύνη⁴⁹. Πρόκειται γιὰ ἀρετὲς ποὺ δηλώνουν τὴν ἐγγενῆ λογικότητα⁵⁰ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ τὸν ὁδηγεῖ νὰ μετέχει στὴν ἐνεργητικὴ πραγματοποίηση τῆς ζωῆς.

Νὰ παρατηρήσουμε ἐπιπλέον ὅτι οἱ δύο ἀναγκαῖες προϋποθέσεις γιὰ τὴν ὁργάνωση τῆς ἀνθρώπινης συμβίωσης, προσφέρονται ἀπὸ τὸν Ἑρμῆ, κατ' ἐντολὴ τοῦ Δία σὲ ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς ἀνθρώπους. Εἶναι γιατί, ἐφόσον ἡ ἀνθρώπινη φύση ὀρίζεται ὡς πολιτικὴ, δηλαδή ἐκστατικὴ, ἀποτελεῖ πρόνομιο καὶ ταυτόχρονα ὑποχρέωση ὅλων τῶν ἀνθρώπων ἡ διάσωση τῆς τάξης. Τὸ ὑποκείμενο κερδίζει λοιπὸν μιὰ σφαῖρα αὐτονομίας μέσα στὰ ὅρια

48. Πβ. τὸν πλατωνικὸ μῦθο τοῦ *Πρωταγόρα*, 322 b-d.

49. «Ἐοικεν δὲ καὶ τὰς πόλεις συνέχειν ἡ φιλία, καὶ οἱ νομοθέται μᾶλλον περὶ αὐτὴν σπουδάζειν ἢ τὴν δικαιοσύνην»: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Ἠθικά Νικομάχεια*, Θ, 1, 1155 a 25-29.

50. Εἶναι ἐνδεικτικὴ ἡ σύνδεση τῆς σωφροσύνης μὲ τὸν ὀρθὸ λόγο. Πβ. «...δοκεῖ δὲ φρονίμου εἶναι τὸ δύνασθαι καλῶς βουλευσασθαι περὶ τὰ αὐτῷ ἀγαθὰ καὶ συμφέροντα, οὐ κατὰ μέρος, οἷον ποῖα πρὸς ὑγίειαν, πρὸς ἰσχύιν, ἀλλὰ ποῖα πρὸς τὸ εὖ ζῆν ὅλως... Ὡστε καὶ ὅλως ἂν εἴη φρόνιμος ὁ βουλευτικός»: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *αὐτ.*, Ζ, 5, 1140 a 25-31. Ἡ φιλία, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ταυτίζεται μὲ τὴν ἐνδιάθεση ἀνθρώπινη κοινωνικότητα. Πβ. «ἡ γὰρ κοινωνία φιλικόν»: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Πολιτικά*, Δ, 1295 b 24 καὶ «κοινωνία γὰρ ἡ φιλία»: ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Ἠθικά Νικομάχεια*, Ι, 11, 1171 b 32-33.

πού τοῦ ὑπαγορεύει ὁ λόγος/ρυθμὸς τοῦ κόσμου.

5. Ἡ ἄλλη, ἡ ἀνατρεπτική, δυνατότητα πού παρέχεται στὸν ἄνθρωπο, εἶναι ἡ ὕβρις. Ὑβρις ὀνομάζεται ἡ παράβαση τοῦ νόμου, πού τοποθετεῖται ὡς ἀκρότατο σύννορο ἀνάμεσα στὴν ἐμμένεια τοῦ εἶναι καὶ στὸ ρέον μηδέν. Ἡ ὑπέρβαση αὐτοῦ τοῦ συνόρου τιμωρεῖται ἀπὸ τὸ ἐτυμολογικὸ ἀνάλογο τοῦ νόμου, τὴ Νέμεση, μιὰ θεϊκὴ δύναμη πού συνεπικουρεῖ τὴ Δίκη. Μὲ τὴν ὕβριν τὸ ἀνθρώπινο στοιχεῖο προβάλλεται μέσα στὸ κοσμικόν, ὅχι πιά μὲ ὅρους ἰσότητος ἀλλὰ μὲ ὅρους κυριαρχίας. Ἡ δική του λογικότητα τὸν ὁδηγεῖ νὰ ἀμφισβητήσῃ ριζικὰ τὴν κοσμικὴ λογικότητα καὶ νὰ ἀπαιτήσῃ θεμελιακὴ ἀναδιάρθρωση τῆς σημασίας. Τὰ ὅρια τῶν δύο σφαιρῶν πού ἦσαν πάντοτε ρευστά, τώρα γίνονται ἀμοιβαῖα ὑποκαταστάσιμα. Ἡ σημασία ἐκυφορεῖτο ἀποκλειστικὰ στὸν χῶρο τοῦ εἶναι, μὲ τὴν ἐγγύηση τοῦ κοσμικοῦ, ἐνῶ τὸ μηδέν εἶχε τὴ μορφή τοῦ σημασιακοῦ χάους. Τώρα ὅμως καὶ οἱ δύο χῶροι ἀποκτοῦν ἴση πρόσβαση στὸ ἀληθές καὶ δὲν εἶναι ὁ ἀπρόσωπος λόγος πού καθορίζει τὰ σύνορα, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος, πού ἐξέρχεται ἀπὸ τὴ δεσμευτικὴ συνάφειά του μὲ τὸ κοσμικόν καὶ καταργεῖ τὸν μέχρι τότε ἀποδεκτὸ κοσμικὸ νόμο γιὰ νὰ ἀναδειχθεῖ γιὰ πρώτη φορὰ ἐλεύθερος καὶ ὑπεύθυνος γιὰ αὐτὴ τὴν ἐλευθερία του.

Αὐτὸ πού διαφέρει εἶναι ἡ ἔκταση τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπινου ὑποκειμένου. Ἡ κοσμιότητα καὶ ἡ ἁρμονία ἐξασφάλιζαν στὸν ἄνθρωπο ἕναν βαθμὸ ἐλευθερίας πού ἐξαντλοῦνταν στὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς δύο ἀρχές καθορισμένα ὅρια. Ἦταν ἐλεύθερος ἀλλὰ ὑπὸ ὅρους, μὲ τὴν ἐννοια ὅτι, καθὼς δὲν μορφοποιοῦσε μὲ δική του εὐθύνη τὸν κόσμον τῶν σημασιῶν, ἔπρεπε νὰ ἀποδεχτεῖ τὴ δέσμευση πού τοῦ δημιουργοῦσε ἡ κρυστάλλωση τῆς σημασίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀποτελοῦσε τὸ καταρχὴν σημεῖο ἀναφορικότητας καὶ βεβαίωσης τοῦ ἀντι-κείμενου κόσμου, ἐγκλωβίστηκε σὲ μιὰ προεπιλογή πού προερχόταν ἀπὸ τὴν αὐτονόμητη κυριαρχία τῆς κοσμικῆς ἀνάγκης. Σὲ αὐτὴ τὴν προοπτικὴ, ἔξοδος ἀπὸ τὸν κόσμον, θὰ σήμαινε ὄντολογικὸ διχασμὸ ἀνάμεσα στὸ ὑποκείμενο καὶ στὸ ἀντικείμενο καὶ κατάργηση τοῦ ἐνοποιητικοῦ τρόπου συγκρότησης τοῦ ὑπαρκτοῦ. Μιὰ μετα-κοσμικὴ σημασία θὰ κατέληγε νὰ εἶναι ἕνας παραλογισμὸς καὶ μιὰ σύγκρουση.

Ἡ ὕβρις εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ σύγκρουση, ταυτόχρονα ὅμως καὶ τὸ τράβηγμα τῆς κουρτίνας πού θὰ ἀποκαλύψει στὸν ἄνθρωπο τὴ δυνατότητά του, ἀόριστη καὶ συγκεχυμένη ἀκόμα, νὰ ὑπάρξῃ ἐκτὸς τοῦ κόσμου ἀλλὰ ὅχι σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτόν⁵¹. Ὅμως καὶ αὐτὴ ἡ διάσταση (λέω διάσταση, ὅχι ἀντί-

51. Πρόκειται κατὰ κάποιον τρόπο γιὰ πρόοδο πού συνιστᾷ ἡ σκέψη τοῦ Ἀριστοτέλους πάνω στὸ πρόβλημα πού ἔθεσε ὁ Πλάτων. Ὁ Πλάτων ἀποδίδει στίς νοητὲς πραγματικότητες τὴ σημασιακὴ ἐνότητα τοῦ κόσμου. Αὐτὲς καθορίζουν τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὰ ὄντα φαίνονται καί, εἶναι χαρακτηριστικόν, ἡ ἔδρα τους εἶναι ἕνας ὑπερουράνιος τόπος, πού τὶς τοποθετεῖ ἀφετηριακὰ σὲ διαστολὴ μὲ τὰ «καθ' ἕκαστον» ὄντα. Ἡ ὄντολογικὴ αὐτονόμηση τοῦ νοητοῦ καὶ ἡ ἀπαξίωση τῶν ἐπιμέρους φανερώσεων του ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ὁδηγεῖ τὸν Ἀριστοτέλη στὴν

θεση) υποκειμένου και αντικειμένου είναι πολύ πρώιμο να οδηγήσει σε πλήρη απεξάρτηση του ύπαρκτου από μια αιτιώδη αρχή. Θα πρέπει να εκθρονιστεί και η ουσία, να υπερβαθεί ή ίδια ή λογικότητα, κοσμική ή ανθρώπινη αδιάφορο. Η επόμενη κίνηση θα είναι ακριβώς να καταργηθεί όριστικά ή ανάγκη ενός όποιουδήποτε οριστικού προκαθορισμού.

6. Το δρᾶν/ἐνεργεῖν αποτελεί σε σχέση με το εἶναι ἕναν ριζικά διαφορετικό τρόπο σύλληψης και ἐρμηνείας του κόσμου. Η προτεραιότητα της ουσίας υποχωρεί και η καθησυχαστική ἀκίνησία του εἶναι δίνει τή θέση της σε μια συνάρθρωση στοιχείων που μορφοποιούνται με τήν ἐπενέργεια μιᾶς πράξης θέλησης. Δύο βασικά σημεία: η δημιουργία του κόσμου⁵² και η προνομιακή δημιουργία του ανθρώπου⁵³. Πρώτα από όλα ο κόσμος δὲν ὑπάρχει ἢ ὑπῆρχε πάντα, ἀγέννητος και ἄχρονος. Τώρα γίνεται δημιούργημα⁵⁴, πράγμα που σημαίνει ὅτι τόσο ἡ ὑπαρξη ὅσο και ἡ μὴ ὑπαρξη του εἶναι στὰ χέρια του δημιουργοῦ του⁵⁵, ἐνῶ συγχρόνως, διατηρώντας τήν κοσμιότητα του, «διηγείται δόξαν Θεοῦ»⁵⁶. Καί δεύτερο, ὁ ἄνθρωπος ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὸν κοσμικὸ ζυγὸ (ἀφοῦ ὁ κόσμος δὲν ἔχει ὑπαρκτική αὐτοτέλεια, δὲν μπορεῖ νὰ λειτουργήσει οὔτε ὡς ἰδρυτική τῆς ὑπαρξης ἀναφορικότητα). Ταυτόχρονα φαίνεται ὅτι ἡ πλάση του ἀνθρώπου εἶναι μιὰ κορυφαία στιγμή μέσα στήν πράξη τῆς δημιουργίας, γεγονὸς που ἀποσπᾷ τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τήν κοσμική συνάφεια καὶ τὸν τοποθετεῖ γιὰ πρώτη φορὰ ἀπέναντι ἀπὸ τὸν κόσμο καὶ σὲ ὑπέρτερη θέση ἀπὸ αὐτόν. Ἡ πνοή του δημιουργοῦ που χαρίζεται στὸν ἄνθρωπο τὸν εἰσάγει στὸν χῶρο τῆς βουλευτικῆς ἐνέργειας.

Εἶναι κάτι πολὺ περισσότερο ἀπὸ μιὰ ἀπλὴ μετακύλιση μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐρμηνείας του ὑπαρκτικοῦ γεγονότος. Δὲν εἶναι ὁ λόγος που ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸν Θεό· εἶναι κυρίως ὅτι ἡ ἀπρόσωπη ἐμμενὴς ἀρχὴ ἀντικαθίσταται ἀπὸ μιὰ προσωπικὴ ποιητικὴ παρουσία. Παρουσία, που σημαίνει

ἐννοια τῆς ἐντελέχειας, δηλαδή τῆς πλήρους καὶ ἐντελοῦς πραγματικότητας του ὑπαρκτοῦ. Ὁ φιλόσοφος καταργεῖ τὸν σημασιακὸ προκαθορισμὸ τῶν ἐπιμέρους φανερώσεων του ὄντος ἀπὸ κάποιες ὑπερβατικές ὀντότητες καὶ ταυτίζει τήν πραγματικότητα τῶν ὄντων με τή μορφή, ἢ ὅποια ὁμως ὡς δυνατότητα δὲν διαστέλλεται ἀπὸ τήν κάθε συγκεκριμένη δυναμικὴ πραγματοποίηση του ὄντος. Ταυτόχρονα ὁμως, ἡ ἐντελέχεια, ὑπερβαίνοντας τήν ἀδυναμία νὰ ἐρμηνευθεῖ ὄντολογικά ἢ ὕλη, παραμένει ἡ ἴδια ἕνας ὀριστικὸς προκαθορισμός.

52. «Εἶπεν ὁ Θεὸς γεννηθήτω φῶς»: Γεν., 1, 1-3.

53. «Ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν»: Γεν., 2, 7.

54. Πβ. «Σὺ, Κύριε, τήν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί. Αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἐλίξεις αὐτούς, καὶ ἀλλαγῆσονται· σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσι»: Ψαλμὸς ΡΒ', 26-28.

55. «Ἀποστρέψαντος δὲ σου τὸ πρόσωπον ταραχθήσονται· ἀντανελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν, καὶ ἐκλείψουσι καὶ εἰς τὸν χοῦν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν»: Ψαλμὸς ΡΔ' 29-30.

56. Ψαλμὸς ΙΘ', 2.

δυναμική εκδήλωση της ουσίας. Ποιητική, που θα πεῖ φορέας δράσης. Κυρίως προσωπική, με τὴν ἔννοια τῆς ἀφετηριακῆς ἀναφορικότητας. Ὅχι μόνο ἰδρύει σχέσεις ἀναφορᾶς, ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια του ἡ ὑπαρξὴ δὲν μπορεῖ νὰ γνωσθεῖ παρὰ στὴν πρὸς-τὴν ὄψη σχέσῃ⁵⁷. Ἡ θεϊκὴ οὐσία παραμένει ἀπρόσιτη στὴ γνώση, μιὰ καὶ εἶναι ἄκτιστη, δηλαδή πέρα ἀπὸ τὴ δυνατότητα νοητικῆς σύλληψης⁵⁸. Ὁ δημιουργὸς μπορεῖ νὰ γνωσθεῖ μόνο ἀπὸ τὶς ἐνέργειες του, νὰ ἀποκαλυφθεῖ στὴν ἀγαπητικὴ του φανέρωση. Εἶναι αὐτὴ που ὑπερβαίνει τοὺς περιορισμοὺς τῆς οὐσίας⁵⁹, ἡ ὁποία ἔτσι μπορεῖ νὰ ὑποστασιάσει⁶⁰, νὰ ἀποκτήσει, με ἄλλα λόγια, ὑπαρκτικὴ ἑτερότητα⁶¹. Ὁ Θεὸς δὲν αὐτοανακλᾶται, οὔτε συλλαμβάνεται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ὡς σκληρυμένο, ὅμως παρόλα αὐτὰ ἀναγκαῖο, νόημα, ἀλλὰ βεβαιώνεται ὡς πατήρ. Ἡ ἐκστατικὴ του δυνατότητα⁶² τὸν φέρνει ἔξω ἀπὸ τὴν ἐμμένεια μιᾶς οὐσιαστικῆς συγκρότησης καὶ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ παρεμβαίνει σὲ τόπο καὶ χρόνο (κυρίως σὲ χρόνο), μεταβάλλοντας τοὺς ὅρους τῆς ὑπαρκτικῆς ἰσορροπίας⁶³. Κατ' ἐπέκταση τοῦ ἐπιτρέπει νὰ δρᾷ σὲ μιὰ χρονικὴ διαδοχὴ, τῆς ὁποίας τὸ εὐκταῖο τέλος θὰ ἦταν ἡ ὑπέρβαση τῆς φθορᾶς ἡ ὁποία μαζὶ με τὴ βεβουλημένη ἐπιλογὴ καὶ ὡς συνέπειά της εἰσβάλλει στὸ κοσμικὸ καὶ στὸ ἀνθρώπινο. Ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ἀναδημιουργεῖ ἀέναα τὴ σημασίαν⁶⁴ καὶ, μαζὶ με τὴν πνοή του, παραχωρεῖ καὶ στὸν ἄνθρωπο αὐτὴ τὴν ὀριακὴ δυνατότητα.

Νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος πλάθεται ἀφετηριακὰ «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν» τοῦ δημιουργοῦ του, που σημαίνει ὅτι καὶ ἡ δική του ὑπαρξὴ βεβαιώνεται στὴν ἐκ-σταση, στὴν ποιητικὴ δράση. Ἡ ποίηση εἶναι

57. Βλ. καὶ τὴν ἐτυμολογικὴ προέλευση τῆς λέξης «πρόσωπο».

58. Πβ. «Θεὸν νοῆσαι ἀδύνατον φράσαι δὲ ἀδυνατώτερον»: ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗ, *Σχόλια εἰς τὸ Περὶ θεῶν ὀνομάτων*, P.G., 4, 200 C.

59. Ἡ οὐσία του παραμένει ἐνική, ἀφοῦ «εἰς ἑτερότητα τινα φύσεως οὐ διαμερίζεται»: ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Ἐπιστολαί*, 24, P.G. 46, 1089 C. Πβ. ἐπίσης «προερχόμενος εἰς διάκρισιν ὑποστάσεων, ἀμερῶς καὶ ἀμειώτως μένων ἐν τῇ οἰκείᾳ ὁλότητι»: ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗ, *ἐνθ' ἄν.*, P.G., 4, 221 A.

60. Ἡ ὑπόσταση ὀρίζεται ὡς «συνδρομὴ τῶν περὶ ἕκαστον ἰδιωμάτων»: ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως* 5, P.G., 32, 336 C.

61. Εἶναι ἡ ἑτερότητα ὅτι ἀλλιῶς ὀνομάζεται *συμβεβηκός*. «Ὅτι διαφέρει ὑπόστασις ἄλλης ὑποστάσεως»: ΙΩΑΝΝΗ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Διαλεκτικὴ* (ε') ιγ', σ. 83.

62. Ὁ Θεὸς ἐξ-ίσταται ἀπὸ τὴ φύση του, καὶ ἄρα τὴν ὑπερβαίνει, ἐπειδὴ γεννᾷ τὸν υἱὸ καὶ ἐκπορεύει τὸ πνεῦμα. Ὑπάρχει δηλαδή ὡς ἐνιαία οὐσία που ὅμως δὲν ἐνεργεῖ περιοριστικὰ στίς ὑποστατικὰς του φανερώσεις. Πβ. «δι' ὑπερβολὴν τῆς ἐρωτικῆς ἀγαθότητος (ὁ Θεός) ἔξω ἑαυτοῦ γίνεται [...] καὶ ὅλον ἀγαθότητι καὶ ἀγαπήσει καὶ ἐρωτὶ θέλγεται [...] κατ' ἐκστατικὴν ὑπερούσιον δύναμιν ἀνεκφοίτητον ἑαυτοῦ»: ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΙΚΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΣ, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 4 XIII, P.G., 3, 712 AB.

63. Ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴ δέσμευση τῆς οὐσίας, σημαίνει ὅτι ὁ Θεὸς καὶ ἡ εἰκόνα του, ὁ ἄνθρωπος, δροῦν ὄχι κάτω ἀπὸ τὸν καταναγκασμὸ μιᾶς ἀναγκαιότητας, ἀλλὰ με ὅρους ἐλευθερίας.

64. Πβ. «Ἐπὶ γὰρ τοῦ Θεοῦ τὸ ἔργον λόγος ἐστί»: ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς τὴν ἑξαήμερον*, P.G., 44, 73 A.

έκφραση μιᾶς ἐπιθυμίας σχέσης καὶ ἡ κλήση γιὰ σχέση, μὲ ἐκκίνηση τὸν Θεὸ καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιο ὡς τελικὸ ἀποδέκτη της. Ἡ συνεχὴς ἀναδιάταξη τῆς συγκρότησης τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο παρέχεται ὡς δωρεὰ ἀπὸ τὸν Θεό, γιὰ νὰ τὸν βγάλει ἀπὸ τὴν στατικότητα μιᾶς ἐγωκεντρικῆς ἐπιλογῆς, ἀπὸ μιὰ ταυτότητα προεγγεγραμμένη στὸν οὐσιακὸ του καθορισμὸ καὶ νὰ εἰσάγει στὴν κβαντική διάσταση μιᾶς ἀνοιχτῆς παρουσίας. Ἡ ὑπαρξή, μέσω τῆς θεϊκῆς παρέμβασης στὸν χῶρο τῆς ἱστορίας⁶⁵, χάνει ἔτσι τὸ αὐστηρὸ της νόημα, αὐτὸ ποὺ παραπέμπει σὲ μιὰ ἀπαράβατη λογικὴ ἀναφορικότητα. Ὁ Θεὸς καταργεῖ τὴ σημασιακὴ πολικότητα ὑπαρκτοῦ-μὴ ὑπαρκτοῦ, ποὺ στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα ἐπαιρνε τὴ μορφή *εἶναι-μὴδέν*. Ἀπὸ τὸν Θεὸ ἐκπορεύεται ἡ ὑπαρξή, χωρὶς αὐτὸς νὰ ὑπόκειται στοὺς περιορισμοὺς της. Εἶναι ὁ ἴδιος προὑπαρξή⁶⁶ καὶ μὲ αὐτὴ τὴν παραδοχή, ἀναδύεται μιὰ ἀκόμα ὑπαρκτικὴ δυνατότητα, ποὺ ἀντιστέκεται στὴ λογικὴ κατανόηση⁶⁷, καὶ κατ' ἐπέκταση τὸν τοποθετεῖ στὸ ἐπίπεδο μιᾶς δυναμικῆς ἐκδηλούμενης ἀγνοσίας⁶⁸.

Ἀκριβῶς ἡ γνώση διὰ τῆς ἀγνοσίας συνιστᾷ μιὰ ἄλλη, καινούρια δυνατότητα, ποὺ, καθὼς ἀποτελεῖ μιὰ ἀκραία νοηματικὴ ἀντίθεση, διευρύνει τὸ πεδίο τῆς σημασιακῆς θέσμησης⁶⁹ καὶ σπάζει τὰ δεσμὰ τοῦ λόγου. Δὲν ἀρκεῖ τώρα μόνο αὐτὸς γιὰ τὴ συγκρότηση σὲ κόσμο τοῦ χάους, ἀλλὰ ἀπαιτεῖται μιὰ ἐκστατικότητα πέραν τοῦ λόγου ὁ ὁποῖος στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα ἀποτελοῦσε τὸ ἀμετακίνητο, τὸ ὀριστικὸ σύνορο. Καὶ αὐτὴ λαμβάνει χώρα διὰ τῆς ἐνσάρκωσης⁷⁰. Ἡ κένωση τοῦ ἄκτιστου στὸ κτιστό, ποὺ ἐνεργεῖται μὲ τὴ σάρκωση τοῦ Ὑιοῦ/λόγου, ἀποτελεῖ καταρχὴν μιὰ ὑπέρλογη, ἡ ἁλλιῶς ὑπερ-οὐσία, δυνατότητα καὶ εἶναι αὐτὴ ποὺ ἐπισημαίνει καὶ τὴν ἀντίθετὴ της: τὸν ἀθανατισμὸ τοῦ κτιστοῦ, ἂν αὐτὸ βρεῖ τὸν τρόπο ἀνταπόκρισης στὴν κλήση ποὺ τοῦ ἀπευθύνει ὁ δημιουργὸς⁷¹. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι καὶ τὸ κομβικὸ σημεῖο.

65. Τὴν ἀνάδυση τῆς ἱστορίας ἕως τὴν ἀποθέωσή της μέσα στὰ πλαίσια τῆς νεωτερικότητος πραγματεύεται κατὰ τρόπο παραδειγματικὸ ὁ Κώστας ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, *La consécration de l'histoire*, Paris, Éditions Champ Libre, 1983, ἑλλ. μτφρ. Σπύρος Κακουριώτης, *Ἡ ἀποθέωση τῆς ἱστορίας*, Ἀθήνα, ἐναλλακτικὲς ἐκδόσεις, 1992.

66. Πβ. «Ὑπαρξίς κυρίως ἐπὶ Θεοῦ οὐ λέγεται· καὶ γὰρ ἐστὶ προὑπαρξίς, τοῦτέστι καὶ πρὸ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως»: ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗ, *ἐνθ' ἀν.*, 212 Α.

67. Ὁ Θεὸς «οὔτε τῶν ὄντων καὶ λεγομένων ἐστὶ, οὔτε τῶν μὴ ὄντων καὶ μὴ λεγομένων»: ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗ, *Μυσταγωγία*, P.G., 91, 664 BC.

68. Πβ. «Ἀγνοία γίνεται γνωστός ὁ Θεός...ἐξηγήται γὰρ τῶν ἀπάντων ὡς ἀφηρημένος τῶν ὄντων καὶ ὑπ' οὐδενὸς νοούμενος τῶν ἐν δημιουργίᾳ ἢ καταλαμβανόμενος»: ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗ, *ἐνθ' ἀν.*, 216 D-217 BCD.

69. Γιὰ αὐτὴ τὴ νέα ἐμπειρία γνωστικοῦ ἐντοπισμοῦ, δὲς κυρίως Χρήστου ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Τὸ ρητὸ καὶ τὸ ἄρρητο. Τὰ γλωσσικὰ ὄρια ρεαλισμοῦ τῆς μεταφυσικῆς*, Ἀθήνα (Ἴκαρος) 1999.

70. Πβ. «Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν»: ΙΩΑΝΝ. 1, 14.

71. «Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται· καὶ πᾶς ὁ ζῶν πιστεύων εἰς ἐμέ οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα... Ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ εἰς κρίσιν ἔρχεται, ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν»: ΙΩΑΝΝ. 11, 26 καὶ 5, 24.

7. Τὸ πρόβλημα ἐντοπίζεται στὸ ἂν ὁ ἄνθρωπος θὰ καταφέρει νὰ ὑπερβεῖ τὴν ἀτομικότητά του καὶ νὰ ὑπάρξει στὸν «τόπο» τῆς σχέσης. Ἀτομικότητα σημαίνει ἀπόστατη ἀπὸ τὴν ἀληθινὴ ὑπαρξη, ἀπὸ τὴν σχεσιακὴ δυναμικὴ τοῦ εἶναι. Σημαίνει κατ' ἐπέκταση πτώση καὶ θάνατο. Στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα ὑπῆρχαν δεδομένοι κοσμικοὶ νόμοι ποὺ συντηροῦσαν τὴν ἐπίφοβη ἰσορροπία ἀνάμεσα στὸ εἶναι καὶ στὸ μὴδέν. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ὅμως ποὺ ὁ ἄνθρωπος ἀναλαμβάνει νὰ δράσει καὶ νὰ δημιουργήσει ὁ ἴδιος τὴν ἱστορία του, δὲν προστατεύεται ἀπὸ νόμους, ἔστω λογικοὺς, ἀλλὰ πάντως ἐξωτερικοὺς. Ἐχοντας κερδίσει τὴ βούληση, δὲν ὑπάρχει ὕβρις, ὑπέρβαση δηλαδὴ καὶ ἀνταρσία ἐναντία σὲ μιὰ ἐπιβεβλημένη (ἀκόμα καὶ ὅταν ἐσωτερικεύεται) δέσμευση. Ὑπάρχει ἁμαρτία, μὲ τὴν ἐννοία τῆς ἀποτυχίας καὶ τῆς ἀστοχίας⁷². Ὁ ἄνθρωπος ἐπιλέγει ἐλεύθερα τὴ ζωὴ ἢ τὸν θάνατο, ποὺ καὶ τὰ δύο ὀρίζονται ἀπὸ τὴν ἀπόκριση ἢ τὴ μὴ ἀπόκρισή του στὴν κλήση γιὰ σχέση⁷³. Ἡ ἀστοχία ἀποτελεῖ ὁμολογία μιᾶς ἐγγενοῦς ἀτιμίας τῆς ἀνθρώπινης φύσης⁷⁴, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ ἀρθεῖ μόνο ἀπὸ μιὰ συνειδητὴ ἀνθρώπινη πράξη θέλησης. Νὰ ἡ ἀληθινὴ τραγικότητα. Τὰ φοβερά φαντάσματα τῆς ἀκοσμίας καὶ τῆς διάλυσης δὲν ἀποτελοῦν ὑπαρκτικὴ πραγματικότητα ξέχωρη ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Ἡ σημασία δὲν κυφορεῖται σὲ ἓναν ἀλλότριον χῶρο. Ἡ συνύπαρξη καὶ ἡ ἀλληλοκάλυψη του εἶναι καὶ τοῦ μὴδέν δὲν συνιστᾷ ἀκροβασία στὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος προσέρχεται ὡς παρατηρητῆς ἢ ἔστω ὡς ἀνεπίγνωστο θύμα. Ἡ εἴσοδος τοῦ ἀνθρώπου ὑποκειμένου στὸν χῶρο τῆς μετακοσμικῆς λογικῆς τὸν καθιστᾷ φορέα καὶ ἀποδέκτη τῆς σημασίας καὶ τὸν ἐπιφορτίζει νὰ ἐπινοήσῃ ὁ ἴδιος τρόπους νὰ ἐλέγξει καὶ νὰ κατευθύνει τὴ «δεινότητά» του. Ἡ τραγικότητά του αὐτὴ εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἐλευθερία του⁷⁵.

Στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα ἡ σωτηριώδης ἀκίνησία τοῦ εἶναι ἀποτίθετο στὴν ἀσφάλεια μιᾶς ἀέναης κυκλικῆς ἐπαναφορᾶς. Ἡ ὕβρις, ὅσο καὶ ἂν ἀπασφάλιζε τὸ κοσμικόν, δὲν ἀποτελοῦσε κάτι τὸ ὀριστικό. Ἡ ἐπιβολὴ τῆς τάξης ἦταν, ἐξίσου μὲ τὴν κατάλυσή της, μιὰ δυνατότητα προεπιλεγμένη καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο καὶ τὰ δύο ἐνδεχόμενα ἐναλλάσσονταν ἀμοιβαῖα. Ἡ ἐλευθερία ὅμως, μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς γραμμικῆς χρονικότητας, ἔχει δύο δυνατότητες ποὺ εἶναι καὶ οἱ δύο ἐξίσου ὀριστικές. Ἡ αὐτονόμηση καθη-

72. Πβ. «Ἡ ἀποτυχία καὶ ἀδυναμία τὸ κακὸν εἰσάγει, τὴ στερῇσει τοῦ κατὰ φύσιν τὸ παρὰ φύσιν ποιοῦσα»: ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗ, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων*, P.G., 4, 348 C. Ἐπίσης: «Ἀμαρτίαν μὴ νοήσης τὴν γενομένην ἐν ἡμῖν, οἷον μοιχείαν, ἢ ἀδικίαν, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον ἀλλ' ὃ λέγει [ὁ Ἀρεοπαγίτης Διονύσιος] τοιοῦτόν ἐστι: τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς κατὰ φύσιν κινήσεως ἦτοι τάξεως ἀποτυγχάνοντες, φερόμεθα εἰς τὴν παρὰ φύσιν ἄλογον καὶ παντελεῖ καὶ ἀνούσιον ἀνυπαρξίαν»: ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Σχόλια εἰς τὸ Περὶ θεῶν ὀνομάτων*, P.G., 4, 305 B.

73. Νὰ ἐπισημάνουμε ἐδῶ ὅτι ἡ δευτέρη ἐκδοχὴ δὲν παραπέμπει οὔτε σὲ κανένα νομικὸ/δικανικὸ πλαίσιο οὔτε σὲ ψυχολογικὴ ἐνοχή.

74. Πβ. «Ἰδοὺ ἐν ἀνομίαις συνελήφθην καὶ ἐν ἁμαρτίαις ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου»: *Ψαλμὸς ΝΑ'*.

75. Πβ. «Αὕτη δὲ ἔστιν ἡ κρίσις, ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς»: ΙΩΑΝΝ. 3, 19.

λώνει τὸν ἄνθρωπο στὴν ἐμμενὴ τοῦ ἀτομικότητα, ἐνῶ ἡ ζωὴ-ὡς-πρὸς-τὴ-σχέση τὸν φέρει ὡς συμβαλλόμενο ὄρο στὴν καθολικότητα τῆς φύσης.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀστοχίας δὲν εἶναι μιὰ οὐσιακὴ ἀλλαγή: τὸ καλὸ μετατοπίζεται πρὸς τὸ κακό. Εἶπαμε κιόλας ὅτι ἡ οὐσία ἔχει ἀπολέσει τὴν προτεραιότητά της. Αὐτὸ ποὺ πάσχει τελεσίδικα στὴν περίπτωση τῆς ἁμαρτίας εἶναι ἡ ἀλήθεια τοῦ προσώπου, ἡ δυνατότητα ὑποστατικῆς ἐτερότητας τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ὑποκείμενο παραμένει ἐγκλωβισμένο στὴ μονοτροπία τῆς ἀτομικῆς τοῦ ὑπαρξῆς, τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητας, ὅχι ὅμως (καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ σημαντικό) ἀδιέξοδα. Καθὼς ἡ ἀδιάπτωτη ἀναδημιουργία τῆς ἱστορίας ἀνήκει στὴ δική του θέληση, ἀκόμα καὶ στὴ γραμμικὴ χρονικὴ διαδοχή, ὑπάρχει ἐπιστροφή. Τὸ πρόσωπο διασώζεται ἀκόμα καὶ ὅταν ἡ ἀνθρώπινη βούληση ἀποφασίζει νὰ τὸ συντρίψει. Εἶναι τὸ «θανάτῳ θάνατον πατήσας». Ἀκόμα καὶ στὸν θάνατο διακρίνεται δυνατότητα σωτηρίας. Μόνο ποὺ αὐτὴ τὴ φορὰ δὲν εἶναι κάποιος ἄλλος ποὺ προαποφασίζει, ἀλλὰ εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ὑποκείμενο ποὺ διαλέγει ἀνάμεσα στὴ φυσικὴ ὑποταγὴ καὶ στὴν ὑπαρκτικὴ ἀλήθεια⁷⁶.

Εἶναι τὸ ἴδιο ποὺ διαλέγει τὸν δρόμο τῆς ἀγιότητας ἢ τὸν δρόμο τῆς διαφθορᾶς.

Z. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΡΕΧΛΗ
(Βρυξέλλες)

76. Πβ. «Ἐκ μέρους γινώσκωμεν [...] ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται [...] Βλέπομεν γὰρ ἄρτι ὡς δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον»: ΠΑΥΛΟΥ, *1 Κορ.*, 13, 12.